

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 340.12:342.4(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2019.2.02>

Олександр Сергійович Бакумов,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-4003-1974>,

e-mail: 1const.law@gmail.com

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ – КЛЮЧОВИЙ ВИКЛИК ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Визначено деякі особливості конституційної інституціоналізації юридичної відповідальності держави в умовах докорінних правових змін, що відбуваються в Україні. Констатовано, що феномен юридичної відповідальності держави – це своєрідне продовження політико-правової стратегії із самообмеження держави правом. Така відповідальність вважається невід'ємною характерною ознакою правового типу державності, вона безпосередньо стосується лише держав демократичного типу. Наголошено, що в умовах демократії держава є реальним суб'єктом відповідальності перед суспільством, що забезпечується нормативно й інституційно.

Ключові слова: юридична відповідальність держави, публічно-правова відповідальність, відповідальність державних органів, імунітет держави, державна влада, суб'єкти права, державний примус, правова реформа, громадянське суспільство, юридичні гарантії.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Одним із ключових елементів правової реформи, що відбувається в Україні, є забезпечення реалізації юридичної відповідальності держави. Така відповідальність розглядається нині як один із параметрів функціонування демократичної правової держави. Натомість реальні суспільно-політичні та правові процеси в Україні протягом останніх років неодноразово свідчили про проблематичність ефективності цього інституту саме в українських реаліях нашої країни [1, с. 49], адже протягом усього періоду незалежності Української держави в ній «так і не вдалося створити реальний та дієвий інститут юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою» [2, с. 54–55]. Досі неподоланою залишається ідеологія імунітету держави від юридичної відповідальності, що спирається на тривалі практики державно-політичного владарювання, вільні від визнання

держави суб'єктом юридичної відповідальності, рівнотатусним із людиною як суб'єктом права.

Разом із тим, саме «ефективність формування і дії інституту відповідальності держави вирішально впливає на процес змін, що відбувається в Україні й пов'язаний із юридичними гарантіями із забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина» [1, с. 41]. Тому актуальні політичні події в Україні, зумовлені та каталізовані Революцією Гідності 2014 року, зокрема й конституційна модернізація політичної системи держави, розпочата 2104 року, стали вагомими спонуками посилення уваги як науковців, так і практиків до однієї з ключових категорій право- та державознавства – категорії юридичної відповідальності держави перед іншими суб'єктами права.

Стан дослідження проблеми

Сучасні українські науковці (О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, С. В. Яремчук та ін.) цілком закономірно визнають, що «в умовах поглиблення демократичних перетворень в Україні, як демократичної європейської країни, назріла нагальна необхідність здійснення комплексного дослідження шляхів підвищення ефективності інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою, удосконалення законодавчої бази в напрямі розвитку та становлення інституту захисту прав людини як одного із основних пріоритетів правової держави – актуальної проблеми сучасного юридичного простору України» [3, с. 311].

Сприйняття відповідальності держави перед людиною як концептуальної першооснови функціонування системи органів української держави повільно, але дедалі більше утверджується на рівні юридичної доктрини. Підтвердженням справедливості цієї тези стала розроблена науковцями Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України фундаментальна Концепція удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою в Україні (2014 р.) [2], яка стала результатом виконання колективом академічного Інституту наукового проекту «Інститут юридичної відповідальності держави як чинник розвитку громадянського суспільства в Україні» відповідно до цільової програми наукових досліджень НАН України «Громадянське суспільство, особа, держава, національний досвід та потенціал взаємодії» згідно з розпорядженням Президії НАН України від 30 квітня 2014 р. Очевидно, що з огляду на офіційне визнання відповідної наукової проблематики її розробка становить неабиякий науковий і прикладний інтерес для сучасної української юриспруденції та практики державно-правового будівництва.

Утім, попри наявність значного корпусу наукових напрацювань, вітчизняна юридична наука досі не може похвалитись однозначним

і загально визнаним розумінням сутності феномена юридичної відповідальності держави [1; 4; 5]. Зокрема, як зазначає Н. М. Оніщенко, «з призначенням сучасної держави як соціального арбітра можна було б погодитися, якби в юридичній науці та правовій думці дістав відображення та відповідної розробки інститут відповідальності держави перед особою. До речі, досі не вироблено загальної термінології щодо цього виду юридичної відповідальності. Існують такі його варіанти, як “державно-правова відповідальність”, “конституційна відповідальність”, “відповідальність державних органів та їх посадових осіб”, “публічно-правова відповідальність» [6, с. 83]. Дотепер зберігається така плюральність позначень не тільки юридичної відповідальності держави, а й її різновидів.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є з’ясування особливостей впливу правової реформи в Україні на забезпечення реалізації юридичної відповідальності держави перед людиною. *Завданням* дослідження є довести необхідність конституційної інституціоналізації юридичної відповідальності держави для суттєвого розширення каталога конституційно-правових засобів її гарантування перед людиною та суспільством.

Наукова новизна дослідження

Встановлено потребу нормативно визначити стратегічний курс української держави та наповнити конституційні формули щодо юридичної відповідальності держави перед особою конкретними законодавчими приписами.

Виклад основного матеріалу

Тривалий час юридична відповідальність тлумачилась як своєрідне «продовження» самої держави, в контексті концепції засобів державного примусу вона сприймалася винятково як інструмент державної влади для покарання фізичних осіб – правопорушників. Однак така концепція заперечувала постановку питання про юридичну відповідальність самої держави як рівноцінного особистості суб’єкта права. Вочевидь, лише інтерпретація держави як повноправного суб’єкта правових відносин, а не інстанції, яка є вищою над ними, уможливило підхід до юридичної відповідальності як загально-соціального феномена, що має стосуватися не лише людини, і самої держави як партнера людини у правових відносинах. Тим самим дискурс юридичної відповідальності держави ставить під сумнів винятково державну «генетику» самої юридичної відповідальності, натомість указуючи на її загально-соціальну природу та походження.

У феномені юридичної відповідальності держави можна вбачати певне продовження політико-правової стратегії із самообмеження держави правом (концепція Г. Єллінека) [7], адже в цій відповідальності

сама «держава встановлює механізм власної публічно-правової відповідальності, бере на себе обов'язок забезпечити також можливість її реалізації, зробити доступною її для громадян. Цим досягається послаблення тиску держави на суспільство і водночас підвищується можливість його контролю за діями держави, за рішеннями її органів та посадових осіб» [6, с. 84]. Водночас така відповідальність законодавчо вважається невід'ємною характерною ознакою правового типу державності [8, с. 4; 9, с. 183; 10, с. 97; 11, с. 42; 12, с. 18], оскільки саме становлення такої державності «передбачає генезис особливих правових відносин між громадянином і державою, між органами державної влади, а також оновлену взаємодію між суспільством та політичними силами. Особливу увагу в цьому контексті слід приділити інституту відповідальності держави перед особою як одній з основних гарантій прав і свобод людини. Причому слід мати на увазі, що правова система нині зовсім не налаштована на розвиток і вдосконалення цього інституту» [13, с. 39–40].

Враховуючи зроблені у теоретико-правовій науці висновки, така відповідальність безпосередньо стосується лише держав демократичного типу, натомість недемократичні не несуть і не визнають (або лише декларують) жодної реальної юридичної відповідальності перед суспільством. Такі висновки ґрунтуються на комплексному узагальненні реалій, тенденцій і результатів розвитку різних за історичним рівнем розвитку та внутрішньою організацією державних утворень. Зокрема, визнається, що постулювання відповідальності держави перед суспільством та особою ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини перед державою, а також на визнанні й упровадженні засад поділу державної влади, що притаманно конституційній правовій державі [14, с. 16].

Саме інститут відповідальності держави дає змогу стримувати владу, створити їй додаткову противагу, пом'якшити її автократичні прояви, обмежити можливість зловживання за допомогою підкорення її праву [10, с. 98]. Забезпечення дієвості й ефективності інституту відповідальності держави, її органів і посадових осіб перед людиною та громадянином є одним з основних показників правової спрямованості діяльності держави взагалі. Водночас визнається, що в умовах соціальної держави «відносини особи і держави повинні бути побудовані на основі взаємної відповідальності: як особа відповідальна перед державою, так і держава несе відповідальність перед особою за невиконання своїх зобов'язань» [15, с. 54].

Тобто в умовах демократії держава виступає реальним суб'єктом відповідальності перед суспільством, що нормативно (конституційно та законодавчо) й інституційно (через виокремлення конкретних державних органів і посадових осіб, відповідальних за певний елемент

системи державних функцій) забезпечується [1; 11; 16]. За таких умов діяльність держави «повинна здійснюватися в рамках відповідальності, що сприяє захистові прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб від можливих порушень з боку органів державної влади. Саме з цієї причини побудова правової держави з розвинутим громадянським суспільством неможлива, допоки держава та її органи не будуть знаходитися в системі відповідальності» [17, с. 17]. У публічно-правових відносинах така відповідальність держави: «закріплює волю народу і слугує реальною гарантією проти концентрації влади та зловживання нею» [5, с. 14]; є одним із засобів забезпечення режиму законності в діяльності держави та її органів [18, с. 3]; є одним з найефективніших механізмів забезпечення правомірної поведінки відповідних суб'єктів права [19, с. 20]; являє собою «важливу гарантію прав, свобод і законних інтересів громадян і юридичних осіб, є дієвим засобом зміцнення правопорядку, законності в діяльності державних органів та їх посадових осіб» [20, с. 20].

Нинішній етап розвитку інституту юридичної відповідальності держави характеризується найвищим нормативним рівнем її інституціалізації – конституційним. Такий рівень забезпечує: 1) незворотність курсу держави на створення правової державності; 2) фіксацію відправних, головних елементів нормативної моделі юридичної відповідальності держави; 3) завершення оформлення правосуб'єктності держави в сучасному світі, яке було неповним без конституційного закріплення її юридичної відповідальності; 4) паритетний характер відносин держави з іншими суб'єктами права на засадах поєднання диспозитивності й імперативності, публічних і приватних складників.

На цих же засадах ґрунтується конституційна модель юридичної відповідальності держави перед людиною в Україні. Така відповідальність, зокрема, не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового (конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків [21, с. 22].

На наш погляд, конституційна інституціалізація юридичної відповідальності держави має інституційний (власне юридичний, або матеріально-правовий), процесуальний (процесуально-правовий), соціолого-правовий, функціональний та ціннісний виміри (прояви). Інституційний вимір полягає в тому, що юридична відповідальність держави постає як сукупність (комплекс) правових норм, що мають міжгалузевий характер і охоплюють всі види (прояви) відповідальності держави перед особою, суспільством та іншими державами за її протиправну поведінку. Таку сукупність можна інтерпретувати як

інститут права, який, своєю чергою, має внутрішню структуру, розгалужуючись на підінститути конституційної та цивільної, кримінальної та міжнародно-правової відповідальності держави [4]. Значення цього виміру юридичної відповідальності держави вчені підкреслюють так: «Коли інститут юридичної відповідальності держави взагалі не закріплений у законодавстві, або його закріплення має суто декларативний, абстрактний характер, який не надає можливості реально відчутти його корисний загальносоціальний ефект, правомірна діяльність держави обмежується здебільшого окремими безсистемними рішеннями, які не здатні реально впливати на прогресивний розвиток суспільства та громадян. Іншими словами, для того щоб поняття “правомірна діяльність держави” набуло свого завершеного змісту, держава повинна встановити відповідні правові обмеження не лише щодо суб’єктів, які перебувають під її юрисдикцією (підвладних осіб), а й щодо самої себе, визначивши при цьому конкретну міру юридичної відповідальності за порушення таких обмежень» [22, с. 142].

Інституційність юридичної відповідальності держави передбачає також поєднання в цьому інституті виключно правових норм, що містяться в різних галузях права і опосередковують собою окремі фрагменти (прояви) відповідальності держави в конкретних суспільних відносинах – відповідно до галузевої приналежності останніх, з урахуванням галузевого, міжгалузевого та інституційного поділу системи права. Водночас інституційний вимір вказує на специфіку інстанцій юридичної відповідальності держави, тобто на визначення кола суб’єктів, перед якими держава як суб’єкт права несе юридичну відповідальність. У сучасних умовах такими суб’єктами є особистість, суспільство (у вигляді юридичних осіб приватного права – суб’єктів підприємницької діяльності, політичних партій, громадських організацій) та інші держави (йдеться про міжнародно-правові зобов’язання та відповідно міжнародно-правову відповідальність держави).

Процесуальний характер юридичної відповідальності держави означає наявність чітко визначених юридичних процедур, які уможливають притягнення держави до юридичної відповідальності. Від процесуальної впорядкованості значною мірою залежать реальність і дієвість матеріальної основи функціонування цього інституту. На нашу думку, реальність процедур юридичної відповідальності держави насамперед залежить від доступності правосуддя [23] та органів, що здійснюють державну владу в інших сферах. Натомість зниження доступності правосуддя означатиме не що інше, як фіктивність інституту юридичної відповідальності держави в цілому.

Соціолого-правовий вимір юридичної відповідальності держави складається із суми реально існуючих суспільних практик щодо дієвості чи недієвості, реальності чи нереалізованості закріплених у

законодавстві елементів матеріально- та процесуально-правового вимірів інституту юридичної відповідальності держави. Так, на думку Н. М. Оніщенко, С. В. Стоєцького та С. О. Сунегіна, «значення і зміст юридичної відповідальності держави виражається в реалізації тих конституційних положень, які прямо закріплюють взаємні права, обов'язки і відповідальність громадянина і держави» [25, с. 12]. Тому необхідно забезпечити фактичну відповідальність держави, що гарантуватиметься конкретними механізмами реалізації. Таке забезпечення покликане стати вагомим показником того, наскільки держава реально наблизилася до ідеалу правової, а також того, наскільки сформованим є громадянське суспільство, що виступає одним із важелів, здатних «запустити» законодавчий механізм юридичної відповідальності держави [5, с. 9].

У функціональному вимірі юридична відповідальність держави постає як реалізація суми функцій цього юридичного інституту, що виражають специфіку суб'єктної складової та сфери суспільних відносин, в яких здебільшого реалізуються норми цього міжгалузевого правового інституту. До таких функцій, на наш погляд, слід віднести правопоновлювальну, каральну, превентивну й інформаційну, хоча не виключено виявлення й дослідження і інших функцій відповідно до загальної теорії функцій юридичної відповідальності [26; 27].

В аксіологічному вимірі юридична відповідальність держави має, на наш погляд, гносеологічну, публічно-владну й інституційну цінність. Гносеологічна цінність ґрунтується на системі поглядів, ідей і положень про негативність наслідків за порушення певних правил з боку держави [28, с. 45].

Висновки

1. Публічно-влада цінність юридичної відповідальності держави полягає в тому, що засоби примусу можуть бути адресовані самій державі як порушникові права. Із цим пов'язана невідворотність юридичної відповідальності не лише особи, а і держави. Щоправда, в останньому випадку така невідворотність є проявом активної правомірної поведінки особи з обстоювання та захисту своїх прав і законних інтересів. Інституційна цінність юридичної відповідальності держави полягає в позитивній оцінці суспільством діяльності того механізму, за допомогою якого держава може бути притягнута до юридичної відповідальності та реально відповідатиме за свої діяння перед людиною.

2. Стратегічно важливим для конституційної інституціоналізації юридичної відповідальності держави є, на нашу думку, чітке і послідовне опертя на національний досвід конституціоналізму та відповідні європейські моделі, адже у стратегічному плануванні правового розвитку Українська держава орієнтується на конституційно закріпленій європейській вибір, що вимагає послідовного і прагматичного окреслення

та позитивізації в законодавстві України. При цьому реальність настання юридичної відповідальності держави перед людиною та суспільством як однієї з основних ознак її «європейського» статусу може бути досягнута лише через розширення каталогу конституційно-правових засобів її гарантування.

3. Закріплення стратегічного курсу України на рівні її Конституції зобов'яже державу визначитися із стратегічними пріоритетами та визначить вектор міжнародного партнерства і взаємодії, чого досі законодавство країни не знало. Зауважимо, що сьогодні в конституційному законодавстві України відсутнє навіть нормативне поняття «стратегічний курс держави», яке також потребує системної дефініції. У цьому сенсі критично важливим є наповнення конституційних формул щодо юридичної відповідальності держави конкретними законодавчими приписами, на чому останнім часом наполягають вітчизняні вчені. Це дасть змогу, з одного боку, подолати певну декларативність конституційних положень [29, с. 29], а з іншого, наповнити їх конкретним змістом, який сприятиме налагодженню ефективного механізму захисту прав особи перед державою.

Список бібліографічних посилань: 1. Яремчук С. В. До проблеми формування інституту відповідальності держави перед особою в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 41–52. 2. Концепція удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою в Україні / Шемшученко Ю. С., Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М. та ін. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. 112 с. 3. Зайчук О. В. Концепція удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 311–312. 4. Песин С. В. Государство как субъект юридической ответственности: теоретико-правовой анализ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2002. 23 с. 5. Романова В. В. Юридическая ответственность государства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Казань, 2007. 165 с. 6. Оніщенко Н. Права людини в контексті забезпечення регулювання адміністративних правовідносин // Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні : До 10-річчя процесуальної діяльності адміністративних судів України : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 1–2 жовт. 2015 р. / за заг. ред. О. М. Нечитайла. Київ : Ваіте, 2015. С. 82–87. 7. Чернуха Т. А. До проблеми самообмеження держави у філософсько-правовій доктрині Георга Єллінека. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2015. Т. 167. С. 66–69. 8. Іванчук Н. В. Взаємна відповідальність особи і держави в контексті розбудови сучасної Української держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 19 с.

- 9.** Оніщенко Н. До питання про розвиток доктрини прав людини в Україні (роки незалежності). *Право України*. 2013. № 9. С. 176–193.
- 10.** Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку. Проблеми, реалії, перспективи : монографія / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. 320 с.
- 11.** Середюк В. В. Відповідальність держави як елемент поняття «правова держава». *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 42–45.
- 12.** Стахура Б. І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 180 с.
- 13.** Оніщенко Н. М. Підвищення ефективності законодавства як передумова запобігання соціальним конфліктам. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 41. С. 36–44.
- 14.** Бисага Ю. Ю. Юридична відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 18 с.
- 15.** Кісс С. В. Розвиток соціальної держави в Україні: теоретичні та історико-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 248 с.
- 16.** Оніщенко Н. М., Сунегін С. О. Відповідальність держави перед особою в контексті розвитку громадянського суспільства. *Держава і право. Серія: Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 64. С. 3–11.
- 17.** Маркунин Р. С. Юридическая ответственность депутатов и органов представительной власти: общетеоретический аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2013. 31 с.
- 18.** Пилипишин П. Б. Конституційно-правова відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2017. 246 с.
- 19.** Овчаренко О. М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10, 081. Одеса, 2018. 526 с.
- 20.** Кушхова Б. З. Юридическая ответственность публичной власти в современной России: общетеоретический аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2009. 28 с.
- 21.** Баулін Ю. В. Розвиток конституційної доктрини української держави в рішеннях Конституційного Суду України : виступ / Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; Конституційний Суд України ; Нац. акад. правових наук України ; Юрид. фірма «Салком». Київ, 2014. 27 с.
- 22.** Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 215 с.
- 23.** Верба І. О. Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення : загальноправова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2016. 225 с.
- 24.** Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків : Право, 2008. 304 с.
- 25.** Оніщенко Н. М., Стоєцький С. В., Сунегін С. О. До питання про відповідальність держави перед громадянським суспільством. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 9–13.
- 26.** Трофимова М. П. Функции юридической ответственности :

автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Самара, 2000. 26 с. **27**. Хачатуров Р. А., Липинский Д. А. Общая теория юридической ответственности : моногр. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2007. 950 с. **28**. Аземша І. Б. Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 44–47. **29**. Шумило М., Андрушко О. Держава як суб'єкт юридичної відповідальності перед людиною у кримінальному процесі. *Право України*. 2018. № 8. С. 15–33.

Надійшла до редколегії 15.03.2019

Bakumov O. S. Ensuring the State's Legal Liability is the Key Challenge of Legal Reform in the Modern Ukraine

Special attention has been paid to the fact that the doctrine of legal liability of the state to a person is increasingly affirmed in Ukraine as a theoretical basis for the functioning of state power in general and all its agencies in particular. However, despite the large number of scientific developments, the national legal science still can not boast of an unambiguous and generally recognized understanding of the essence of the phenomenon of legal liability of the state.

It has been stressed that legal liability was interpreted for a long time as a kind of "continuation" of the state itself: in the context of the concept of state coercion means it was solely perceived as an instrument of state power for punishing offenders. However, such a concept denied the question about legal liability of the state itself as an equal personality of the subject of law.

It has been stated that the phenomenon of legal liability of the state one can consider a certain continuation of the political and legal strategy on self-limitation of the state by law. Such liability is naturally considered a characteristic feature of the legal type of statehood, and it directly concerns only the democratic type of states. Instead, undemocratic states do not bear or acknowledge (or only declare) any real legal liability to society. Therefore, in terms of a democracy, the state is a real subject of liability to society, which is guaranteed on the normative and institutional levels.

The current stage of development of the institution of legal liability of the state is characterized by the highest normative level of its institutionalization – constitutional one. This level ensures: 1) the irreversibility of the state's course on the establishment of legal statehood; 2) fixing the starting, the main elements of the normative model of legal liability of the state; 3) completion of the registration of legal personality of the state in the modern world, which was incomplete without constitutional establishment of its legal liability; 4) the parity nature of the relations of the state with other subjects of law on the basis of a combination of dispositive and imperative, public and private components. The constitutional model of the state's legal liability to a human being is based on the same principles in Ukraine. Such liability, in particular, is not limited to the political or moral liability of public authorities to society, but has the features of legal liability as applying measures of public and legal (constitutional or international) nature to the state and its agencies for the failure or improper performance of the duties.

Key words: legal liability of the state, public and legal liability, liability of state authorities, immunity of the state, state power, subjects of law, state coercion, civil society, legal guarantees.

